

УДК 94 (477.51)-057.65«192»

І.В. Непотенко

**РЕАЛІЇ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ «НІЧЛІЖНИХ»
БУДИНКІВ ЧЕРНІГОВА 1920-Х РР.**

Стаття присвячена буденним реаліям життя чернігівців без постійного місця проживання у 1920-х рр. Відображено стан «нічліжних» будинків, умови проживання та способи заробітку для оплати житла та задоволення основних потреб.

Ключові слова: «нічліжні» будинки, безпритульні, волоцюги, крадіжка.

1920-і роки стали не лише періодом становлення нової влади, а й часом налагодження міського життя після суспільних потрясінь 1918-1919 рр. Городяни, не залежно від статусу та категорії населення, мали пристосовуватися до нових реалій життя та реалізовувати власні потреби в межах встановлених правил. Городяни без постійного місця проживання не були винятком.

Питання буденного існування городян без постійного місця проживання у 1920-х рр. залишається маловивченим. В основному дослідники побіжно торкаються даної проблеми при висвітленні асоціальних явищ радянського суспільства [14; 15; 16; 18] або умов життя безпритульних дітей [17; 19; 20]. Питання повсякденних реалій життя чернігівців без постійного місця проживання у 1920-х рр. в історіографії не відображено. Тому дана стаття має на меті охарактеризувати будні тих мешканців Чернігова, які проживали у «нічліжних» будинках, а відтак розширити уявлення про життя цієї категорії населення у 1920-х рр.

У листопаді 1919 р. у Чернігові було остаточно встановлено радянську владу. Після закінчення бойових дій доби визвольних змагань місто перебувало у стані занедбаності, розорення, а структури, які забезпечували потреби чернігівців, працювали з перебоями або призупинили функціонування [2, арк. 9]. Місто переживало житлову кризу. Проблему нестачі житла місцеве керівництво вирішувало різними способами – за рахунок його перерозподілу, ущільнення, надання городянам покинутих квартир, власники яких залишили місто після встановлення радянської влади, а також тимчасового переселення чернігівців у номери місцевих готелів [3, арк. 3-6; 13, 4; 21, 24]. На початку 1920-х рр. житло потребували також діти, що втратили своїх рідних у ході громадянської війни чи під час голоду, залишившись сиротами, волоцюги, а також біженці, які приїздили з інших міст, де голод набув значно більших ніж в Чернігові масштабів. З утвердженням радянської влади, волоцюги, жебраки, безпритульні, які власне й склали більшість мешканців «нічліжних» будинків,

виявилися поза межами радянської соціальної стратифікації суспільства. Вони вважалися маргіналами та потенційними правопорушниками, а відтак потребували окремого від трудящих житла задля мінімізації шкідливого впливу на городян. Тому для кожної з цих категорій населення у Чернігові було відкрито притулки: для безпритульних дітей – дитячі будинки, для біженців – будинки «очікування», для волоцюг – «нічліжні» будинки.

«Нічліжні» будинки не були радянським нововведенням. Їх почали створювати ще за довго до революції. У першій половині 1920-х рр. таких закладів у Чернігові було два. Обидва були відкриті у 1921 р. та знаходилися по вул. Підвальної [7, арк. 1]. В одному з них проживали чернігівці без постійного місця проживання, в іншому – в перший рік існування – в основному біженці з Поволжя, з огляду на перенаселеність передбачених для них помешкань. Надалі, після повернення їх додому, в цьому будинку мешкали волоцюги та жебраки.

«Нічліжні» будинки знаходилися у невеликих дерев'яних будівлях. Перший складався з трьох кімнат та працював упродовж року. Для створення другого було виділено двокімнатне «збите з дошок» приміщення колишньої їдальні, передбачене виключно для проживання у теплу пору з огляду на відсутність у ньому печі – єдиного доступного у 1920-х рр. засобу обігріву. Нестача коштів та обмежені строки для організації «нічліжних» будинків, вплинули на облаштованість будівель. На момент відкриття в повному обсязі оснащеною була лише одна з кімнат першого «нічліжного» будинку, решта кімнат обох будівель – частково відремонтована та недоукомплектована меблями [4, арк. 101; 12, арк. 43].

Городяни без постійного місця проживання спали на двоярусних або звичайних ліжках чи на «тапчанах». Інших меблевих предметів у кімнатах практично не було, за винятком кількох столів та стільців. Білизною було забезпечено менше половини тимчасових мешканців. Ті з безпритульних, кому не вистачало простиратл, вкривалися мішковиною [1, 3].

Більшість вікон «нічліжних» будинків не мали кватирок. Відтак, для збереження тепла, тимчасові мешканці завішували їх мішками чи забивали дошками. Крім того, з огляду на паливну кризу та обмежене фінансування, для забезпечення достатньої кількості опалювального матеріалу [1, 3] їхні пожилці, як і чимало пересічних городян міста, збирали гілки дерев у скверах та бульварах міста.

Санітарний стан будинків знаходився на досить низькому рівні, на що впливало кілька факторів. По-перше, встановлена кількість платних місць за проживання не покривала витрат та не здатна була оплати послуги, необхідні для підтримки належного

рівня будівель і контролю за їхньою роботою достатньої кількості обслуговуючого персоналу. По-друге, чисельність пожилців перевищувала допустиму в кілька разів, тому будинки постійно були перенаселені. По-третє, використання спалень не лише для ночівлі, а й додатково для прання та приготування їжі. По-четверте, низький рівень гігієни у городян, які проживала у «нічліжних» будинках. Занедбаність будинків, відсутність контролю та фінансових ресурсів перетворили притулки на місця розповсюдження хвороб. Близько половини з тих, хто провів хоча б одну ніч у притулках, ставали розповсюджувачами хвороб [4, арк. 101].

Обидва притулки працювали цілодобово. З огляду на мізерне фінансування на їх утримання, лише половина охочих мала можливість проживати у «нічліжних» будинках безкоштовно, решта – сплачувала за своє перебування в них [12, арк. 43].

Тимчасовий прихисток у «нічліжних» будинках Чернігова знаходили, як правило, найбідніші городяни, цигани, інваліди, волоцюги та втікачі дитбудинків. Крім того, «нічліжні» будинки часто-густо слугували надійним місцем переховування від міліції місцевих правопорушників. Серед них притулки Чернігова обирали в основному «малолетние базарные воришки, карманщики, малинщики и бугайщики (ночные воришки одежды)» [7, 7 арк.]. З кожним роком частка проживаючих злочинних елементів серед пожилців «нічліжних» будинків збільшувалася.

Крім місцевих, тимчасовими мешканцями «нічліжних» будинків ставали також і крадії з навколишніх населених пунктів Чернігова. Збираючись разом, вони нерідко влаштовували тут азартні ігри та розпивали алкогольні напої. Пересічні чернігівці часто-густо скаржилися на гамір, що доносився звідти. Працівники міліції спочатку періодично, а згодом систематично здійснювали перевірки цих закладів, все частіше виявляючи серед пожилців правопорушників та злодіїв, а також втікачів з дитячих будинків. 12 травня 1923 р., наприклад, було заарештовано 38 пожилців притулків, з яких 25 було вислано з Чернігова до місць їхнього постійного проживання [7, 7 арк.].

Недооблаштованість, постійна переповненість, відсутність належного догляду на станом приміщень призвели до того, що вже за три роки їхнього існування притулки практично не були придатні для подальшого проживання: через несправність труб фундамент першого з них був частково розмитий, а з пошкоджених печей дим йшов у кімнати; частина дерев'яної стіни другого обвалилася. Відтак, з огляду на аварійний стан другого «нічліжного» будинку його у 1924 р. закрити. Інший притулок проіснував ще рік і у 1925 р. теж припинив своє функціонування. До кінця 1920-х рр. у Чернігові так і не відкрили притулку. Відтак, надалі колишні

постояльці «нічліжних» будинків знаходили прихисток деінде: у занедбаних будинках, скверах міста, приватних будинках [4, арк. 101; 12, арк. 43].

Були у місті і приватні «нічліжки». З утвердженням радянської влади було визначено, що саме держава брала на себе зобов'язання опікуватися безпритульними, створивши мережу закладів для їхнього проживання, а приватні «нічліжки» все ж існували, хоча й підпільно. Їх обирали для ночівлі в основному ті, хто побоювався арешту під час чергового рейду міліції притулків, втікачі дитбудинків, а також городяни без постійного місця проживання, яким не вистачило місця у державних «нічліжних» будинках, чи ті, хто бажав знайти ліпше за рівнем якості житло.

У пошуках місця для ночівлі чернігівці приходили на місцеві базари. Це були основні місця, де городяни, що не бажали провести ніч у скверах чи занедбаних покинутих будинках, мали змогу знайти тимчасовий прихисток. Дізнавалися охочі про нелегальні «нічліжки» у торговців. Втім, часто-густо і самі торговці, чимало з яких були власниками «нічліжок», пропонували перехожим житло. Один з чернігівців без постійного місця проживання, 56-річний Пилип Кривошапка, згадував: «... ходил по базару в поісках квартири на ночь и какой-то торговец указал мне на квартиру. Там я застал человек 10 ночлежников, где и остался на ночь» [6, арк. 7]. Приватні підпільні «нічліжки» організовувалися у квартирах чи будинках місцевих жителів. Як правило, в одній кімнаті проживав власник житлового приміщення сам чи з родиною, інша кімната була передбачена для тимчасових пожилців. У порівнянні з державними «нічліжними» будинками, санітарний стан приватних «нічліжок» був кращим та й кількість проживаючих в одній кімнаті була у кілька разів меншою.

У підпільних квартирах можна було знайти прихисток як на одну ніч, так і мешкати упродовж кількох тижнів. Втім, оплата була поденною. Форма оплати була різною. Ті, хто здатен був заплатити, сплачував за проживання грошима. Переважна більшість мешканців «нічліжок» грошей взагалі не мала. Тому власники нелегальних притулків таким постояльцям пропонували розраховуватися будь-якими речами, які можна було б продати на базарі. Ціна за кожен з речей складала третину від ціни аналогічної речі на місцевому базарі. Значно рідше безпритульні продавали награване власноруч. В основному городяни приносили вкрадені деінде речі, а власники «нічліжок» потім самі продавали їх на базарах Чернігова. Зокрема, після оцінки вартості речей власником «нічліжки», один з пожилців за ніч проживання з награваного віддав кофту, юбку, сорочку, шматок тканини та теплу хустку [6, арк. 7].

Для того, аби заплатити за «нічліжку» чи заробити на прожиття чернігівці без постійного місця проживання (дорослі та неповнолітні) в основному цупили речі на базарах та у будинках пересічних городян, рідше грали в азартні ігри на гроші чи речі з бажаними на міських базарах. Зазвичай, серед нагробованого переважав одяг, постільна білизна та тканина («мануфактура»). Цупили речі в основному вдень, коли господарі відлучалися на роботу чи йшли на базар. Одна з мешканок Чернігова, квартиру якої пограбували, згадувала, що всього лише за дві години, упродовж яких її не було вдома, з будинку було забрано низку речей: 6 кусків мануфактури, 2 шарфа, 2 платки, 3 простирадла, 3 сорочки та 6 носовиків [5, арк. 10]. Серед дрібних крадіїв переважали неповнолітні, в основному безпритульні діти, що з'явилися на вулицях міста на початку 1920-х рр.

Часто-густо мешканці «нічліжок» цупили речі, що висіли після прання на подвір'ях та заборах. Грабували городян і вночі. Їх змушували віддавати не лише гроші, а й одяг, в який вони були одягнені. Попри розмаїття незаконних способів отримати «натуральні» гроші для розрахунку за проживання, більшість приносили нагробоване з будинків городян [5; 6; 8; 9; 10; 11].

Таким чином, створені в місті «нічліжні» будинки здатні були прийняти невелику частину тих, хто потребував житло, а обмежене фінансування, стислі строки для їхньої організації та недостатня кількість персоналу вплинули на рівень тимчасових притулків. Відсутність необхідного контролю та практично переведення на самообслуговування призвели до того, що тут все частіше збиралися правопорушники. Попит на житло серед тих, хто не мав власної домівки з одного боку та бажання підзаробити у тих, хто його мав з іншого стали підґрунтям для виникнення приватних «нічліжок», в яких безпритульні жили вже за правилами власника помешкання. Для оплати за проживання та задля задоволення власних потреб вони шукали різні, часто-густо протизаконні способи заробітку.

Посилання

1. В домах ожидания беженцев // Красное знамя. – 1923. – 19 января. – С. 3.
2. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-305, оп. 1, спр. 1200, арк. 9.
3. Там само, спр. 1558, арк. 3-6.
4. Там само, спр. 2249, арк. 101.
5. Там само., ф. Р-443, оп. 1, спр. 22, 20 арк.
6. Там само, спр. 36, арк. 7.
7. Там само, оп. 3, спр. 107, 7 арк.
8. Там само, спр. 190, 53 арк.
9. Там само, ф. Р-593, оп. 1, спр. 907, 5 арк.
10. Там само, спр. 908, 9 арк.
11. Там само, спр. 910, 12 арк.
12. Там само., ф. Р-776, оп. 1, спр. 64, арк. 43.
13. Житлова площа міста // Робітничий шлях (Чернігів). –

1926. – 8 жовтня. – С. 4.

14. Бордюгов Г.А. Социальный паразитизм или социальные аномалии? (Из истории борьбы с алкоголизмом, нищенством, проституцией, взрослой беспризорностью в 20-30-е годы) // Г.А. Бордюгов // История СССР. – 1989. – № 6. – С. 56-64.

15. Валиев Г.Х. Социальные аномалии в повседневной жизнедеятельности населения Сибири в 1920-х гг.: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Г.Х. Валиев. – Новосибирск, 2002. – 28 с.

16. Іващенко В.В. Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону / В.В. Іващенко, І.В. Іващенко. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського національного університету, 2006. – 280 с.

17. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х-першій половині 30-х років ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 18 с.

18. Лебіна Н.Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии. 1920-1930 годы / Н.Б. Лебіна. – СПб.: Нева Издательский дом «Летний сад», 1999. – 320 с.

19. Парашевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.С. Парашевіна. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

20. Реутова А.Д. Ликвидация массовой детской беспризорности в 1921-1935 годах (на материалах Верхневолжья): автореф. дис. на соискание степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / А.Д. Реутова. – Иваново, 2004. – 25 с.

21. Социалистическое строительство на Черниговщине, 1921-1941. Сб. документов и материалов / [Сост. С.М. Мельник и др.]. – К.: Изд-во «Наукова думка», 1983. – С. 24.

Непотенко І.В. Реалії життя жителів «ночлежних» домов Чернігова 1920-х гг.

Статья посвящена повседневным реалиям жизни черниговчан без постоянного места жительства в 1920-е гг. Отображено состояние «ночлежных» домов, условия проживания и способы заработка для оплаты жилища и удовлетворения основных потребностей.

Ключевые слова: «ночлежные» дома, бездомные, бродяги, воровство.

Nepotenko I.V. Everyday life of city dweller of common lodging house of Chernihiv in 1920s

The article is devoted to the everyday life of Chernihiv street people in 1920s. The situation of common lodging house, living conditions and ways of earnings for the dwelling payment and contentment basic necessities are represented.

Key words: common lodging houses, homeless, beggar, theft.

12.03.2013 р.